

HAREZMŞAH CELÂLEDDİN MENGÜBERTİ VE AHLAT

Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU*

arezmşahlar Devleti (1097-1220), Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasçısı gibi ortaya çıkmış ve Batı Türkistan, Horasan, İran ve Azerbaycan'a kadar uzanan geniş ülkelere hakim olmuş idi. Harezmsşahlar Devleti, Moğollar'ın hücumları ve istilâsı (1218-1220) sonucu yıkıldı. Harezmsşahlar'ın son hükümdarı Alâeddin Muhammed (1200-1220), Celâleddin Mengüberti'nin babasıdır. Alâeddin Muhammed, Moğol birliklerinin önünden kaçarak, Hazar Denizi'nde sığındığı bir adada öldü (Aralık 1220). Celâleddin ise, kendisini takip eden Cengiz Han ve kuvvetlerine karşı kazandığı bir muharebeden sonra Hindistan'a kaçmayı başardı (Kasım 1221). Yine Moğollar'dan kaçıp kurtularak kendisine ulaşabilen emîrleri ve askerleriyle Hindistan'da üç yıl kadar maceralı bir hayat yaşadı. 1224 yılında İran'a geçerek, Batı İran (Irak-ı Acem)'a ve müteakiben Azerbaycan'a hâkim oldu. Buralarda, merkezi Tebriz olmak üzere, Harezmsşahlar Devleti'nin devamı sayılan yeni bir hükümet kurdu (1225)¹.

* Atatürk Üniv. Fen-edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Harezmsşahlar tarihi ile Celâleddin'in faaliyetleri hakkında bkz.: M.F. Köprülü, "Hârizmsşahlar", İ.A. C.V/1, s. 465-497; İ. Kafesoğlu, Harezmsşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1988 (2. bs.); A. Taneri, Celâlü'd-din Hârizmsşah ve Zamam, Ankara 1977; M. Y. Yınanç, "Celâleddin Hârizmsşah", İ.A. C.III, s. 49-53; H.

Harezmşah Celâleddin zamanında, Anadolu'da Selçuklular, Mısır, Suriye ve Güney-doğu Anadolu'da Eyyubîler hüküm sürüyorlardı. Makalemize konu olan Ahlat da, Van Gölü çevresiyle birlikte, Ahlatşahlar (Sökmenîliler ya da Ermenşahlar da denilir)'dan Eyyubîler'in eline geçmişti (1207)².

Ahlat, Van Gölü'nün kuzey-batı kıyısında yer almaktadır. Orta Çağ'da büyük bir şehir olan Ahlat, bugün Bitlis İli'ne bağlı bir ilçe merkezidir. Aşağıda görüleceği üzere, Celâleddin'in almak istediği Ahlat şehri ve eski kale, göl kıyısından biraz içerde yer alıyordu. Bu tarihî şehir ve kalesinden günümüze ancak harabeleri ve duvar temelleri gelebilmiştir. Bugün daha az harabiyetle ayakta olan Ahlat Kalesi ise, Osmanlılar zamanında inşa edilen yeni kaledir.

Her biri bir şehir ve bölgenin hâkimi olan Eyyubî melikleri arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Dımaşk (Şam) hakimi el-Melikü'l-Muazzam İsa, Hıms (Humus) ve Hama'yı ele geçirmek isteyince, kardeşleri Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kâmil ile El-Cezire bölgesi hakimi el-Melikü'l-Eşref'in tepki ve tehditleri ile karşılaştı. Mecburen bu emelinden vazgeçerek, gizlice Harezmşah Celâleddin ile işbirliği kurma yoluna gitti. El-Melikü'l-Eşref'in ihtiraslı politikasından endişeli olan Erbil hâkimi Muzaffereddin Kök-Börü ile Amid (Diyarbakır) ve Mardin Artuklu emîrleri de Celâleddin ile anlaşma yaparak onu metbu tanıdılar. Anlaşmaya göre, el-Melikü'l-Muazzam, Hama ve Hıms'ı; Kök-Börü, Musul'u; Celâleddin de Ahlat'ı ele geçirerek buralara sahip olacaklardı. Öte yandan Celâleddin, Anadolu ve Suriye'yi de ele geçirmeyi düşünüyordu³.

Bu anlaşmaya dayanan Celâleddin, Tiflisten hareket ederek çok süratli bir şekilde, o sıralarda el-Melikü'l-Eşref'in hâkimiyetinde bulunan Ahlat üzerine geldi (Mayıs-Haziran 1226). Fakat henüz Ahlat'ı kuşatmadan, Kirman'daki naibi Barak Hacib'in isyan ettiği haberini aldı. Bunun üzerine kuşatmadan vazgeçerek ordusunun bir kısmıyla Kirman tarafına gitti. Ahlat civarında bıraktığı askerleri ise etrafta yağma ve tahripler yaptılar. Böylece

---

Geyikoğlu, Doğu Anadolu'da Harezmşahlar, Erzurum 1992 (basılmamış yüksek lisans tezi).

² C.H. Becker, "Eyyubîler", İ.A., C. IV, s. 429 vd.; R. Şeşen, "Eyyubiler", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi adlı kolektif eser içinde, C. VI, İstanbul 1988, s. 301 vd.; 319, 346-348; F. Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlat-Şahlar", Bellekten, S. 197 (1988), s. 455-456.

³ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan-Güşa, nşr. M.M. Kazvinnî, C.II, London-Leyden 1916, s. 179; Türkçe trc. M. Öztürk, C.II, Ankara 1988, s. 147; O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1988 (2. bs), s. 97.

Celâleddin'in Ahlat'ı ele geçirmek için yaptığı bu ilk teşebbüs sonuçsuz kaldı⁴.

Kirman'dan Tiflis'e dönen Celâleddin, Ahlatlıları ve el-Melikü'l-Eşref'i gafil avlamak, dikkatlerini başka taraflara çekmek için Abhaz (Gürcü) topraklarına akınlar yaptırdı. Ama bir taraftan da asker topluyor, hazırlık yapıyordu. Bu sıralarda Ahlat Valisi, el-Melikü'l-Eşref'in nâibi Hacib Hüsameddin Ali idi⁵.

Celâleddin, ordusuyla Tiflis'ten âniden Ahlat'a doğru hareket etti. El-Melikü'l-Eşref'in Ahlat ve çevresindeki adamları onun hareketinden zamanında haberdar olamamışlardı. Gerçekten de Sultanın Ahlat önlerine gelmesinden ancak iki gün önce haberleri olacaktır⁶. Celâleddin ordusuyla önce Malazgirt civarına varıp konakladı (Kasım 1226). İki gün sonra da Ahlat önüne gelerek ordugâh kurdu. Kış mevsimine rağmen şehri kuşatmaya aldı. Buna karşı Ahlat askerleri ve halk da topyekün savunmaya geçtiler. Celâleddin'in askerleri şehre yapılan ikinci hücumda dış surlardan şehrin dış mahallelerine girebildilerse de başarılı olamadılar. Şehir müdafilerinin şiddetli direnişinin yanı sıra ağır kış ve fazla yağan kar kuşatmayı olumsuz etkiliyordu. O sıralarda Hoy ve Merend taraflarındaki Yıva Türkmenleri de asayiş bozucu hareketlerde bulunuyorlardı. Bütün bu olumsuz şartların etkisiyle Harezmşah Celâleddin, Ahlat kuşatmasını bırakarak Yıvalar üzerine yürüdü (Aralık 1226)⁷.

Sultan Celâleddin, ikinci Gürcistan seferinden (1228) döndükten sonra büyük bir hazırlık yaparak tekrar Ahlat üzerine yürüdü⁸. Bundan bir süre önce el-Melikü'l-Eşref, emîrlerinden İzzeddin Aybeg'i Ahlat valiliğine tayin etmişti. Valilikten azlettiği Hacib Ali'nin de katli emretti⁹. İzzeddin Aybeg, Ahlat'a gelince Hacib Ali'yi yakalatıp hapsetti. Sonra şehrin idaresi

⁴ Muhammed Nesevî, *Siret-i Sultan Celâleddin Mengüberti*, nşr. O. Houdas, Paris 1891, s. 124; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, C. XII, Beyrut 1966, s. 453-456; Türkçe trc. A. Ağırakça, C. XII, İstanbul 1987, s. 414-415, 417-418; Yınanç, "Celâleddin", s. 50; Taneri, *Celâlü'd-din*, s. 64; İ. Kafesoğlu, "Kök-Börü" İ.A., C. VI, s. 890; M. Sobernheim, "Melikü'l-Muazzam İsa", İ.A., C. VII, s. 674; Şeşen, "Eyyübiler", s. 361; G. Ögün, *Begteginliler*, Erzurum 1987 (basılmamış doktora tezi), s. 112-113.

⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 460; trc. C. XII, s. 422.

⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 460; trc. C. XII, s. 422.

⁷ Nesevî, *Siret-i Sultan Celâleddin*, s. 125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 461; trc. C. XII, s. 422-423; Cüveynî, *Tarih-i Cihan-Güşa*, C. II, s. 167-168; trc. C. II, s. 134-135; Taneri, *Celâlüd-din*, s. 65; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 456-457

⁸ Nesevî, *Siret-i Sultan Celâleddin*, s. 182.

⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 485; trc. C. XII, s. 448.

ve savunmasını ele alarak, kale ve surları tamir ve tahkim ettirdi. Sultan Celâleddin'i yumuşatmak için de ona bir mektup gönderdi. Ancak Ahlat'ı almakta kararlı olan Celâleddin, tavrını daha da sertleştirerek, Hacib Ali'yi de istedi. Bunun üzerine Aybeg, Hacib Ali'yi öldürttü¹⁰.

Ahlat önüne gelen Celâleddin, hemen kuşatmaya girişti (Ağustos 1229). Kuşatmanın zor olacağını ve uzun süreceğini düşünerek, askerlerini şiddetli soğuklardan ve surlardan atılacak ok ve taşlardan korumak için muhasara evleri yaptırdı. Şehrin etrafına on iki mancınık kurdurarak, büyük taş güllerle surları dövdürmeye başladı. Ancak Ahlatlıların direnişi de şiddetli oldu. Muhasaranın uzun sürmesi, ağır kış şartları ve aylarca dışarıdan hiçbir yardım alamamaları gibi nedenlerle Ahlatlılar perişan oldular. Şehirde kıtlık, açlık ve hastalıklar başgösterdi. Halk açlıktan ağaç kabukları ve köklerini, sonra da kedi, köpek ve fareleri, hatta hayvan leşlerini yemek zorunda kaldı. Abbasîiii Halifesi Mustansır Billah, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ve Suriye melikleri Celâleddin'e elçiler ve mektuplar göndererek, "Kubbetü'l-İslâm" lakablı bu meşhur Türk-İslam şehrini kuşatma ve tahripten vazgeçmesini istediler. Harezşah Celâleddin bu talepleri kabul etmediği gibi, şiddetli direnme ve ağır kışa rağmen kuşatmayı ara vermeden devam ettirdi.

Nihayet surlardaki müdafilerden biri ihanet ederek, bir iktâ verilmesi karşılığında, geceleyin surlardan aşağı ipler sarkıtarak Celâleddin'in askerlerinden bir kısmının içeri girmelerine yardım etti. Sultan da sabahleyin bir genel hücumla surlardan girerek şehri ele geçirdi. Surlara Harezşahlı bayrakları dikildi. Ahlat valisi İzzeddin Aybeg, askerlerinin bir kısmıyla iç kaleye çekilerek direnmeye devam etti. Ahlat'a giren Celâleddin, şehrin ve halkın perişanlığını görünce yağma yaptırmak istemedi. Kıtlık ve hastalıklardan bir günde yirmi bin kişi Ahlat'ı terk etmişti. Kalanlar da açlıktan birbirini tanıyamaz derecede bitkin idiler. Vezir Şerefü'l-Mülk, her gün birçok sığır kestirerek bu insanları beslemeye çalışmış ise de onların bir kısmı ölmüş, bir kısmı da sağa sola dağılmıştır. Bütün bunlara rağmen Celâleddin'in han ve emîrleri, aylardır savaştan askere destek olması, disiplinin bozulmaması için, şehrin yağmasına izin verilmesini ısrarla talep ettiler. Celâleddin, istemeyerek üç gün yağmaya izin verdi. Bu da Ahlat'a ve halkına son bir darbe oldu. Harezşahlı askerleri, gizlenmiş para ve kıymetli eşyaları elde etmek için insanlara baskı ve zulüm yaptılar. Bu arada içkaleye çekilmiş olan İzzeddin Aybeg ve yanındakiler de teslim oldular.

¹⁰Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin, s. 182.; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, C. XII, s. 485; trc. C. XII, s. 448; Abdurrahim Şerif, Ahlat Kitabeleri, İstanbul 1932, s. 47-48; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 457.

Böylece sekiz aydan fazla süren kuşatma sonunda Ahlat ve içkalesi Harezmsah Celâleddin'in eline geçti (14 Nisan 1230)¹¹.

Ahlat'ın tahrip olmasına üzülen Sultan Celâleddin, şehrin imar edilmesini gerekli gördü. Şehir, büyük ölçüde tahrip edilmiş olduğu halde, surların tamiri için hazinesinden ancak dört bin dinar harcamaktan başka bir şey yapamadı¹². Zaten Ahlat Celâleddin'in hakimiyetinde dört ay kalacaktır. O, Yassı-Çimen Muharebesi'nde (10 Ağustos 1230) yenilerek Azerbaycan'a çekildikten sonra, bölgeye gelen Moğollar da Ahlat ve çevresini yağma ve tahrip etmişlerdir. Bundan sonra bu bölgeye hâkim olan devletlerden hiçbiri Ahlat'la ilgilenmemiş ve şehir zamanla sönüp gitmiştir.

---

¹¹Nesevî, *Siret-i Sultan Celâleddin*, s. 182, 192, 198-199; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 486, 487-488; trc. C. XII, s. 449,450-451; Cüveynî, *Tarih-i Cihan-Güşa*, C.II, s. 174-176; trc. C.II, s. 143-145; A. Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, s. 49-51; Ymanç, "Celâleddin", s. 51; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 367,369, 370; Tunar, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 109-110; Taneri, *Celâlü'd-dîn*, s. 67-68; Sümer, "Ahlat Şehri", s. 457.

¹²Nesevî, *Siret-i Sultan Celâleddin*, s. 220; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 110, 126.